

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

УДК 341.3 316.483.001.33

ПРАВО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НЕМІЖНАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ: ОСНОВНІ ЕТАПИ КОДИФІКАЦІЇ ТА ПРОГРЕСИВНОГО РОЗВИТКУ

Едуард КУЗЬМІН,

аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article is devoted to the research and generalization of scientific ideas about the main stages of codification and progressive development of the law of armed conflict of non-international character, the definition of specific historical periods of the development of the law of internal armed conflicts and armed conflicts of non-international character, their temporal delineation and establishment of their place, role and importance for international humanitarian law and the law of armed conflict.

Key words: main stages of codification and progressive development of the law of armed conflict of non-international character, historical periods of codification and progressive development of the law of internal armed conflict.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню й узагальненню наукових ідей щодо основних етапів кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру, визначенню конкретних історичних періодів розвитку норм права внутрішніх збройних конфліктів, збройних конфліктів неміжнародного характеру, їх темпорального окреслення, а також установленню їх місця, ролі та значення для міжнародного гуманітарного права і права збройних конфліктів.

Ключові слова: основні етапи кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру, історичні періоди кодифікації та прогресивного розвитку права внутрішніх збройних конфліктів.

Постановка проблеми. Лише за 2014–2015 рр. кількість жертв триваючих війн і збройних конфліктів становила більше ніж 214 000 людей по всьому світу [21]. Характерним є те, що більшість таких конфліктів є внутрішніми. Так, починаючи з 1960 р., тільки в Африці було більше ніж 20 великих громадянських війн у Руанді, Сомалі, Анголі, Судані, Ліверії, Бурунді тощо [23].

У зв'язку з цим Х.-П. Гассер своєю відомою фразою, що з 1949 р. більшість збройних конфліктів були, по суті, громадянськими війнами, багато з яких зібрали жахливу данину смертями, горем і руйнуваннями [2, с. 52], достатньо об'єктивно відобразив сучасні реалії й той факт, що внутрішні конфлікти поступово стають усе більш численними, мають усе більш жорстокий і руйнівний характер, ніж їх міжнародні аналоги [17, с. 132]. У свою чергу, Ф.Ф. Мартенс також зазначав, що міжусобні війни завжди набагато більше викликають у воюючих почуття ненависті й збуджують пристрасті, ніж війна між незалежними народами. Саме тому під час міжусобної війни набагато важче визначити у звичаях і законах війни належні кордони для свавілля та насильства [10, с. 189–190].

І це насправді так, адже ще сам Аристотель говорив про те, що жорстокість – це боротьба братів. Дійсно, ця жорстокість виявляється в жахливих наслідках численних битв, протистоянь, війн і збройних конфліктів: у тисячах загиблих, поранених, скалічених, полонених; знищених домівках, зруйнованих об'єктах мирного життя; захворюваннях у зв'язку з гуманітарною катастрофою, голоді, тотальній бідності; насильстві над жінками та дітьми, а також в інших жахах війни [9, с. 165].

Усе це свідчить про необхідність, важливість і значимість кодифікації та прогресивного розвитку права війни, права збройних конфліктів і, зокрема, права збройних кон-

фліктів неміжнародного характеру, адже захист людини, її життя й гідність у будь-якій ситуації є метою міжнародного гуманітарного права, норми якого повинні застосовуватися як у міжнародних збройних конфліктах, так і в збройних конфліктах, що не мають міжнародного характеру [18, с. 145].

Актуальність теми. Проблема кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру розглядається в працях таких учених: Р. Абі-Сааб (*R. Abi-Saab*), В.Ф. Антипенка, І.Н. Арцибасова, В.О. Боженко, А. Був'є (*A. Bouvier*), К.В. Доді, С.О. Єгорова, С. Карр (*S. Carr*), А.Ф. Кастро, Л. Кемерон (*L. Cameron*), Х. Ленггольца (*H. Langholtz*), Ф.Ф. Мартенс, М.В. Остроухова, М. Сассолі (*M. Sassoli*), Ю.В. Северинчика, М.Г. Смирнова, Є.Л. Стрельцова та ін.

Окремо спроба розмежування найбільш значимих позицій і аргументованих підходів щодо кодифікації та прогресивного розвитку права внутрішніх збройних конфліктів відображена в особистих тезах «До питання про кодифікацію та прогресивний розвиток права збройних конфліктів неміжнародного характеру» [8, с. 96–99].

Метою статті є комплексний, усебічний аналіз основних етапів кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру, установлення їх часових меж, а також визначення їх особливостей і специфіки в контексті історії міжнародного гуманітарного права і права збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кодифікація та прогресивний розвиток права збройних конфліктів неміжнародного характеру різними вченими розглядаються з різних ракурсів, позицій і підходів, оскільки не існує єдиних загально визначених критеріїв щодо дослідження вказаної проблеми [5, с. 11]. Разом із цим є низка переломних

історичних моментів, які тією чи іншою мірою вплинули та впливають на формування, зміст і регулювання відносин у період збройних конфліктів неміжнародного характеру [5, с. 11]. Саме тому, на нашу думку, необхідно розглянути найбільш значимі позиції й аргументовані підходи до кодифікації та прогресивного розвитку права внутрішніх збройних конфліктів.

Перший підхід полягає в тому, що виокремлення кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру із загальної кодифікації норм права війни як такої вважається не зовсім доречним. Таку позицію займає С.О. Єгоров, котрий узагалі не виокремлює кодифікацію та прогресивний розвиток права внутрішніх збройних конфліктів, а фокусує свою увагу на специфіці норм, які регулюють окремі відносини права війни. Зазначає, що процес кодифікації та прогресивного розвитку норм права збройних конфліктів почався ще в другій половині XIX ст., відбувався за двома досить умовними напрямками: перший напрям був пов'язаний із правовим захистом жертв війни (Женевське право), другий – із правовим обмеження засобів і методів ведення війни (Гаазьке право) [4, с. 124].

Фундаментом *наступного підходу* є постулат про те, що кодифікація та прогресивний розвиток права збройних конфліктів неміжнародного характеру повинні розглядатися виключно крізь призму тих міжнародних нормативно-правових актів, що безпосередньо регулюють питання внутрішніх збройних конфліктів. Так, Р. Абі-Сааб розглядає питання кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру крізь призму прийняття двох основоположних документів, які стали головними віхами розвитку гуманітарного права в галузі внутрішніх конфліктів: статті 3, загальної для всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р. (далі – стаття 3), і Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 08 червня 1977 р. (далі – Протокол II) [1, с. 13; 3], аналізуючи при цьому еволюцію ідей, формування концепції й кодифікацію норм, пов'язаних із захистом жертв внутрішніх збройних конфліктів, починаючи з XIX ст. й до 1974–1977 рр., коли були прийняті Додаткові протоколи до Женевських конвенцій. І дійсно, можна погодитися із тим, що указані документи є одними з ключових моментів кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру, адже в них робиться спроба законодавчого закріплення поняття внутрішнього збройного конфлікту, критеріїв щодо кваліфікації й розмежування такого конфлікту з подібними ситуаціями внутрішнього напруження.

Більш широко до проблеми кодифікації та прогресивного розвитку права внутрішніх конфліктів підходять А.Ф. Кастро [6, с. 12–17], Ю.В. Северинчик [14, с. 14–18] і М.В. Остроухов [12, с. 85–91], котрі умовно виділяють три етапи в процесі кодифікації та прогресивного розвитку норм міжнародного права, які призначені для регулювання відношень, що породжуються ситуацією внутрішньодержавного збройного конфлікту.

Початок першого етапу А.Ф. Кастро пов'язує з громадянською війною в Іспанії 1936–1939 рр. [6, с. 12], яка, на його думку, стала своєрідним поворотним пунктом у плані міжнародно-правового підходу до ситуації внутрішнього збройного конфлікту. 17 липня 1936 р. в Іспанії спалахнув військовий заколот, ініціатором якого став генерал Ф. Франко. Із цього моменту почалася громадянська війна, що розділила країну на два військові табори: республіканська армія та війська заколотників. Ця війна стала найбільш масштабним збройним конфліктом на порозі Другої

світової війни, протяжність лінії фронту якого становила майже 2 000 км, а кількість збройних сил із обох сторін досягла 2 млн чол. За період військових дій було здійснено 6 кампаній, проведено 4 фронтових і десятки армійських операцій із обох сторін. Обстріли населених пунктів і масові розстріли мирних жителів спричинили загальні втрати в 1 млн чол. Такий варварський характер війни гостро поставив питання проблеми міжнародно-правового обмеження свавілля воюючих сторін [6, с. 12]. І вже в той час існувало переконання, що звичаєво-правові норми щодо захисту цивільного населення повинні діяти й бути дотримані в будь-яких внутрішніх збройних конфліктах [6, с. 14]. Отже, громадянська війна в Іспанії стала центром уваги урядів багатьох країн, міжнародних організацій і світової громадськості [11, с. 103]. Тому саме в цей період багато в чому було покладено початок виділенню внутрішнього збройного конфлікту як самостійного об'єкта міжнародно-правового регулювання й дослідження [6, с. 14].

На думку Ю.В. Северинчика, другий етап розпочався в 1949 р., коли за ініціативою Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ), міжнародне співтовариство розпочало перегляд широкого масиву міжнародно-правових норм, що застосовувалися в період міжнародних збройних конфліктів і стосувалися насамперед захисту жертв таких конфліктів (поранених, хворих, військовополонених, цивільного населення та ін.) [14, с. 16]. Отже, була скликана Дипломатична конференція, за результатами роботи якої 12 серпня 1949 р. були одночасно представлені до підписання 4 Женевські конвенції (далі – Конвенції).

Новаціями Конвенцій стало таке: регламентація статусу цивільного населення на окупованій території, конкретизація функцій держави-покровительки, а також закріплення зобов'язань держав щодо імплементації положень Конвенцій у національному законодавстві та притягнення до відповідальності осіб, які серйозно порушили конвенційні норми [13, с. 3]. Примітним є те, що із самого початку існувала ідея поширити сферу дії Конвенцій і на ситуації внутрішніх збройних конфліктів. Однак коли МКЧХ виступив на конференції в Женеві із цією пропозицією, вона викликала вельми неоднозначну реакцію з боку різних держав, які брали участь у роботі Женевської конференції 1949 р. [14, с. 16]. Норвегія, Данія та Мексика повністю підтримували цю ініціативу, тоді як Великобританія, Греція й Австралія були згодні підтримати таку позицію із застереженням, що Конвенції будуть застосовуватися лише в тому випадку, якщо законний уряд визнає за повсталими статус воюючої сторони. У свою чергу, США, Франція та Іспанія були готові погодитися на пропозицію тільки за умови захисту «прав держав», були згодні на застосування Конвенцій тільки в разі, якщо повсталі являють собою організовану групу осіб, котрі контролюють частину державної території, а також дотримуються відповідних принципів і норм міжнародного права [14, с. 16–17]. Результатом компромісу між зазначеними групами держав стала відома стаття 3. Отже, учасники конференції не залишили без уваги проблему внутрішнього збройного конфлікту й, прийнявши зазначену статтю, продовжили те, що певною мірою було розпочато раніше [14, с. 17].

М.В. Остроухов пов'язує третій етап із роботою Дипломатичної конференції з підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів, яка проходила в Женеві з 1974 по 1977 рр., підсумком якої стали два Додаткових протоколи до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. (Протокол I і Протокол II). Один із цих протоколів (Протокол II) [3] було спеціально присвячено захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру. Примітно,

що в цьому документі знайшов свій подальший розвиток і деталізацію зміст згадуваної раніше статті 3 [12, с. 91].

Принципово інший підхід до дослідження зазначеної проблеми застосовують М. Сассолі, А. Був'є, С. Карр, Л. Кемерон і Т. Сен-Моріс, котрі розглядають питання кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру з позиції, значно ширшої, ніж дві попередні. Зазначені вчені досліджують ці питання в контексті еволюції всіх джерел права війни [22]. Фактично, мова йде про місце та роль внутрішніх конфліктів у кодифікації всього міжнародного гуманітарного права як такого. Саме таку позицію повністю поділяє й Х. Ленгхольц [20, с. 13–27].

Указані дослідники підходять до проблеми кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру більш глобально, фактично говорючи про еволюцію джерел міжнародного гуманітарного права. Вони виділяють такі основні періоди кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів: звичай, двосторонні угоди, звичаєве право; Перша світова війна; Друга світова війна; деколонізація й партизанські війни; «етнічна чистка» в колишній Югославії та геноцид у Руанді [22, с. 126–129]. Найбільш детально правова регламентація внутрішніх конфліктів розкривається в періодах Другої світової війни та деколонізації й партизанських війн. У період Другої світової війни посилення робиться на дві вирішальні події: прийняття Женевських конвенцій 1949 р. (і загальної статті 3) та Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 14 травня 1954 р. (далі – Конвенція) [7]. Примітним є те, що ст. 19 цієї Конвенції називається «Конфлікти, які не мають міжнародного характеру» [7]. Період деколонізації й партизанських війн зводиться до 1977 р., зокрема до прийняття Додаткових протоколів до Женевських конвенцій. Застосування Протоколу I передбачалося у період міжнародних збройних конфліктів, хоча його норми також використовувалися і в період національно-визвольних війн. Його зміст полягав у розробці 1 949 правил, адаптації міжнародного гуманітарного права до реалій ведення партизанської війни, захисту цивільного населення від наслідків військових дій і в розробці правил ведення бойових дій. Протокол II було прийнято з метою застосування щодо конфліктів, які не мають міжнародного характеру, а його зміст полягав у розширенні та більш точному формулюванні основних гарантій, що захищають усіх тих, хто перестав брати активну участь у бойових діях, а також у захисті цивільного населення від наслідків військових дій [22, с. 126–127].

Висновки. Отже, з поступовим зростанням ролі й значення права збройних конфліктів неміжнародного характеру можна погодитися з тим, що разом із комплексним, системним підходом до вивчення питання кодифікації та прогресивного розвитку права збройних конфліктів неміжнародного характеру існує об'єктивна необхідність виокремлення найбільш значимих дат, періодів і подій. У зв'язку з цим поряд із розробленням нових норм існує об'єктивна потреба в продовженні кодифікації норм права збройних конфліктів неміжнародного характеру, що перебувають у самих кодифікованих джерелах, за допомогою надання їм системності, предметності, зведення однорідних міжнародних норм у єдиний нормативний акт [19, с. 89], а тому необхідні подальші зусилля за кодифікації та прогресивного розвитку норм міжнародного права, застосовуваного в умовах неміжнародних конфліктів, особливо у випадках інтернаціоналізації внутрішніх збройних конфліктів, і проведення роботи щодо систематизації та імплементації норм права збройних конфліктів неміжнародного характеру, яка

дасть змогу уникнути жертв у майбутньому та виступить чинником, що сприятиме недопущенню виникнення воєнних напруженостей між народами у світі [15, с. 26–27]. Це, у свою чергу, є складовою необхідності інтеграції міжнародного, зарубіжного й національного законодавств [16, с. 42–53].

Список використаної літератури:

- Аби-Сааб Р. Гуманитарное право и внутренние конфликты. Истоки и эволюция международной регламентации / Р. Аби-Сааб. – М. : Международный Комитет Красного Креста, 2000. – 264 с.
- Гассер Х.-П. Вызов, брошенный 26-й конференции Красного Креста и Красного Полумесяца / Х.-П. Гассер // Московский журнал международного права. – 1996. – № 3. – С. 34–53.
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_200.
- Егоров С.А. Вооруженные конфликты и международное право : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.10 / С.А. Егоров. – М., 1999. – 285 с.
- Калугин В.Ю. Курс международного гуманитарного права / В.Ю. Калугин. – Минск : Тесей, 2006. – 496 с.
- Кастро А.Ф. Международно-правовая регламентация внутренних вооруженных конфликтов : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А.Ф. Кастро. – М., 1999. – 166 с.
- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
- Кузьмін Е.Е. До питання про кодифікацію та прогресивний розвиток права збройних конфліктів неміжнародного характеру / Е.Е. Кузьмін // Правові проблеми цивілізаційного вибору України : матер. Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. Вишнякова Олександра Костянтиновича (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.). – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 96–99.
- Кузьмін Е.Е. Збройний конфлікт як джерело розвитку / Е.Е. Кузьмін // Международное право развития : современные тенденции и перспективы : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Одесса, 17 июня 2015 г.) / НУ «ОЮА» ; Кафедра междунар. права и междунар. отношений. – Одесса, 2015. – С. 165–167.
- Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. / Ф.Ф. Мартенс. – М. : Мысль, 1898. – Т. 1. – 1898. – 434 с.
- Мухамеджанов М.М. К истории гражданской войны в Испании (1936–1939 гг.) / М.М. Мухамеджанов // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 2. – С. 102–108.
- Остроухов Н.В. Международно-правовые проблемы разрешения вооруженных конфликтов на постсоветском пространстве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Н.В. Остроухов. – М., 2005. – 238 с.
- Павлова Л.В. Роль статьи 3 Женевских Конвенций 1949 г. в прогрессивном развитии международного гуманитарного права / Л.В. Павлова // Журнал международного права и международных отношений. – 2010. – № 4. – С. 3–7.
- Северинчик Ю.В. Международно-правовые проблемы вооруженных конфликтов немеждународного характера : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Ю.В. Северинчик. – М., 2000. – 196 с.
- Смирнов М.Г. Вооруженный конфликт немеждународного характера: международно-правовой аспект : [монография] / М.Г. Смирнов. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2014. – 208 с.
- Стрельцов С.Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств /

Є.Л. Стрельцов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – Х. : ХНУВС, 2016. – С. 42–53.

17. Стюарт Д.Г. К единому определению вооруженного конфликта в международном гуманитарном праве: анализ интернационализованного вооруженного конфликта / Д.Г. Стюарт // Международный журнал Красного Креста / пер. с англ. и фр. – М. : МККК, 2004. – С. 129–175.

18. Тиунов О.И. Международное гуманитарное право : [учебник для вузов] / О.И. Тиунов. – М. : Норма ИНФРА-М, 1999. – 328 с.

19. Ярмачі В.Х. Джерела міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів, і сфера його застосування / В.Х. Ярмачі // Південноукраїнський правничий часопис : щоквартал. наук. журн. – 2006. – № 1. – С. 85–89.

20. Bouvier A.A. International Humanitarian Law and the Law of Armed Conflict / A.A. Bouvier, H.J. Langholtz. – 2nd ed. – Williamsburg, USA : Peace Operations Training Institute, 2012. – 120 pp.

21. GlobalSecurity.org : The World at War [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://knoema.ru/jngplk/ongoing-armed-conflicts-2014-2015>.

22. How Does Law Protect In War? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law / [M. Sassoli, A. A. Bouvier, S. Carr, A. Quintin]. – 2nd ed. – Geneva : International Committee of the Red Cross, 2006. – Vol. I. – 2472 pp.

23. Knoema : Ongoing Armed Conflicts, 2014–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalsecurity.org/military/world/war>.